

## OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YABANCILARIN TÜRKÇE ÖĞRENME DENEYİMLERİ: BİR MEKTUBUN PEŞİNDE (1882)

Emre ÇELİK<sup>1</sup>

### Özet

*Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyunca Avrupalıların ilgisini çekmiş ve birçok kişi Osmanlı topraklarına yolculuk etmiştir. İlk dönemlerden itibaren diplomat ve tüccarların yanı sıra birçok Avrupalı dil sorununu aşmak için yerel tercümanlar kullanmıştır. Ancak giderek artan Avrupalı sayısı ve gelen kişilerin çeşitlenmesi, Batılılar için dil sorununu daha da önemli bir hale getirmiştir. Bu aşamada bir Batılı'nın Osmanlı topraklarında nasıl Türkçe öğrenebileceği sorusu önem kazanmıştır. Bir Amerikalının İstanbul'da Türkçe öğrenme deneyiminden hareketle, XIX. yüzyılda yabancıların karşılaştıkları sorunlar ve kimlerden Türkçe öğrenebildikleri bu çalışmada incelenmiştir.*

*Arşiv belgeleri, anılar ve gazete haberlerinin incelenmesi ile Türkçe öğreniminin Osmanlı topraklarında uzun süreli ikamet amacıyla olan yabancılar için genel bir hedef olduğu görülmektedir. Ancak bu kişilerin hangi yöntemi takip ederek Türkçe öğrenebildikleri hakkında bir iki örnek dışında fazla bilgi sahibi değiliz. Devletin dil öğrenenlerle ilişkisi ise arşiv belgelerine yansıdığı ölçüde genelde güvenlik merkezlidir.*

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı İmparatorluğu, Türkçe, Tercüman, Amerika, İstanbul

## THE EXPERIENCES OF FOREIGNERS ON LEARNING TURKISH IN THE OTTOMAN EMPIRE: AFTER A LETTER (1882)

### Abstract

*The Ottoman Empire attracted many Europeans for centuries and many people travelled to the Ottoman lands. Apart from diplomats and merchants, many Europeans had used local interpreters to deal with problems occurred because of lack of Turkish knowledge since the earlier periods. The increasing number of Europeans in the Ottoman lands and diversity of these people made language problem more important for westerners. At this point, the question how a westerner could learn Turkish in the Ottoman lands becomes important. By examining the story of an American in Istanbul, the problems that Europeans faced and from whom they could learn Turkish are studied in this paper.*

*It is understood from the archival documents, memoirs and newspapers that learning Turkish was a general tendency among people who were intended to stay in the Ottoman lands for long periods. But we do not have much information on the method that these people followed in order to learn Turkish except few examples. The view of the state in accordance with these people is defined by security concerns as reflected to the archival documents.*

**Key Words:** The Ottoman Empire, Turkish, Interpreter, America, Istanbul

<sup>1</sup> Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, emrecelik13@yahoo.com.

## GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, hâkimiyeti altında bulundurduğu toprakların genişliği ve bu toprakların bulunduğu konum ile özellikle XIX. yüzyılda yoğunlaşan ulaşım kanalları, arkeolojik çalışmalar ve uzun bir geçmişi olan Doğu merakının yanı sıra, üç ilahi dinin mensupları açısından taşıdığı değerler nedeniyle daimi bir çekim merkezi olmuştur. İlk dönemlerde gerçekleştirilen seyahatler, daha çok diplomasi, ticaret, hac ve bilimsel nedenlerle sınırlı olsa da, zaman içerisinde ulaşım ve haberleşme şartlarının kökten değişime uğraması Osmanlı topraklarına yolculuk edenlerin sayısını hissedilebilir ölçüde arttırmıştır. Buna paralel olarak, gelen kişilerin seyahat amaçları daha fazla çeşitlilik göstermiştir. Hacılar, bilim adamları, misyonerler, gazeteciler, arkeologlar, ressam, fotoğrafçılar ve turistler, özellikle başkent İstanbul olmak üzere İzmir, Kudüs ve Kahire gibi kozmopolit ve kıyı bölgelerin birer parçası durumuna gelirken, varlıkları daha geniş bir alanda devlet ve halk tarafından doğrudan hissedilmiştir.

Osmanlı ülkesine gelenlerin bir kısmı, turistik gezi programlarıyla birkaç günden birkaç aya kadar değişen turlar nedeniyle gündelik hayata karışmamakta ve ihtiyaçlarını araçlarla karşılamaktaydılar. Diplomat ve askeri temsilciler de bir dereceye kadar halktan ayrı yaşamaktaydı. Ancak, Osmanlı topraklarında uzun zaman geçirme amacıyla olanları ya da doğrudan halk ile temas halinde olacakları bekleyen dil sorunu, özellikle bu kişiler Osmanlı topraklarına gelmeden önce Türkçe eğitimi almadığı takdirde aşılması gereken önemli bir problemdi. Her ne kadar birçok Batılı, genellikle şehirlerin Avrupalılarla meskûn olduğu bölgelerde kalıyor olsa da, kültür ve bundan da önemlisi dil farkı nedeniyle gündelik hayata dâhil olmaları zorlanmaktaydı. Bu nedenlerle, Türkçe bilgisi olmayan yabancıların aracı tercümanlara bağımlılığı artmakta ve toplumun gerçek kimliğini yakalamaları zorlaşmaktaydı. Osmanlı Bankası memurlarının bir kısmının Türkçe bilmemesi ve eğitim verilerek bu eksikliklerin giderilmesine dair girişimler, çeşitli kurum personeli için de benzer sorunların geçerli olduğuna işaret etmektedir (BOA, Y.PRK.TKM 26/27, 30 Ağustos 1892).

Bir Batılının kendi çabalarıyla Türkçe öğrenme deneyimine dair Tercümân-ı Hakikât gazetesinin 11 Kasım 1882 tarihli sayısında yayımlanan mektup, bir yabancıнын Osmanlılarla iletişim kurmada karşılaştığı güçlüklerle ve bunu aşmaya yönelik çabalarına dair bilgiler sunmaktadır. Yazarın yaşı, inancı, toplumsal aidiyeti ve ilişki içerisinde olduğu sosyal çevre dâhil hiçbir arka plan bilgisinin verilmemesi metni bir bağlama oturtarak incelememizi zorlaştırmaktadır. Araştırmalarımız esnasında, sıradan bir Batılının Türkçe öğrenme deneyimine ilişkin bir çalışmaya rastlanılmamış olması ve böyle bir literatürün eksikliği, bu durumu daha da güçleştirmektedir. Ancak, yine de metnin sunmuş olduğu bilgi kırıntılarından hareketle yapılacak bir değerlendirme, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında bir yabancıнын Türkçe öğrenebileceği alanlar, bunun ne ölçüde mümkün olabileceği ve devletin bu alanda herhangi bir müdahalesinin olup olmadığı sorularına dair birkaç noktaya işaret etmeyi mümkün kılmaktadır.

Bahsi geçen Amerikalı yazarın Türkçe öğrenme isteğinin bir istisna olup olmadığı, mektubun içeriğinin tarihsel bakış açısı ile bir zemine oturtularak incelenmesi ile anlaşılabilir. Bu nedenle, her ne kadar tek bir mektuptan hareket edilmiş olsa da, yazı kapsamında bu amaca yönelik olarak, diplomatik misyon üyeleri ve bilim



adamlarının yanı sıra arşiv belgelerinde karşımıza çıkan örnekler kullanılarak tarihsel bir panorama çizilecektir. Böylece, Amerikalı yazarın dil öğrenme girişiminin ve dilin yapısına dair dile getirdiği fikirlerin, uzun süreç içerisinde ne anlama geldiği daha anlaşılır olacaktır. Bu amaçla kullanılacak materyaller; başta kendileri de dil öğrenen diplomatik misyon üyesi tercümanların anıları, gazete haberleri ve dönemin edebi eserleri olacaktır. Arşiv belgelerinin incelenmesi ise, devlete dair sınırlı da olsa bir bakış açısı sunmamıza imkân sağlayacaktır. Araştırma, bu alanlara dair tartışmalara ve incelemelere dönem bağlamında kısmen temas edecek olsa da, başlı başına belirli bir dönemde dilin geçirdiği değişimler ya da dil sadeleşmesi tartışmalarını odağına almadığından, bu alana dair geniş bir okuma araştırmanın kapsamını aşacaktır.

İlk olarak, tarihsel bir arka plan sunmak ve Amerikalı yazarın deneyimini dönemin genel resmine dahil etmek adına, Türkçe öğrenen yabancılar için bilgilerin verilmesinin ardından, esas konumuz olan mektup ve onun analizi yapılacaktır. Mektup analiz edilirken yazarın dile getirdiği fikirler özetlenerek okuyucunun, yazarın fikirlerini görmesi sağlanacak, ardından metnin içerik analizi tarihselleştirilerek değerlendirilecektir. Yine aynı bölümde, dil öğreniminde sıradan Batılılara kimlerin öğretmenlik yapabileceği üzerinde durulacaktır.

## 1. Türkçe Öğrenenler Üzerine Değerlendirmeler

### A. Diplomatik Misyonlar

Amerikalı yazarın Türkçe öğrenme girişimi, diplomat ve bilim adamlarının deneyimlerinden farklıdır. Ancak, yine de diplomatik misyon üyeleri, bilim adamları ve diğer şahısların dil öğrenim süreçleri, Türkçe öğrenmeye dair bilgi sunması nedeniyle dikkate değerdir. Misyon mensuplarının, Osmanlı topraklarındaki uzun süreli varlıkları dikkate alındığında, belirli bir sistemde kimi zaman kendi ülkelerinde, kimi zaman da Osmanlı topraklarında aldıkları çok yönlü eğitim, bu ağın kurumsal geçmişini vurgulamaktadır.

Ancak, bu yorum tüm ülkeler için geçerli değildir. Kendisi de Osmanlı topraklarında görev yapmış olan A.C. Wratislaw'ın (1862-1938) anıları, bir İngiliz gencinin aldığı Türkçe eğitiminin canlı bir örneğini sunar (Wratislaw 1924: 1-11). Kamu görevine "Student Interpreters in the Levant" a katılmak üzere başlayan Wratislaw, 1881 yılından İstanbul'a geldiği 1883 yılına kadar geçen sürede, Fransa, İtalya ve İspanya'da görmüş olduğu eğitim kapsamında, zorunlu Fransızca, İngilizce, Latince ve aritmetik derslerinin yanı sıra, seçmeli diller olarak Klasik Yunanca, İtalyanca, Almanca ve İspanyolca gibi dillerden birkaçını öğrenir. Beş kişiden oluşan öğrenci grubu, kendilerine ayrılan Ortaköy'deki ikametgâhlarına geçerek İngiliz Dışişleri tarafından görevlendirilen öğretmenleri Kostaki Bey'den Türkçe, Habib Efendi'den Arapça ve Farsça ile Maleakes Bey'den Yunanca eğitimi alırlar. Anılara göre, İngiliz elçiliğinin talebi üzerine Bâb-ı Âlî, Kostaki Bey'i önermiştir. Üç öğretmen hakkındaki bilgiler, Kostaki Bey'in padişah yaveri olmasından gurur duyması ve Maleakes'in Galatasaray'da Türkçe öğretmeni olduğundan öteye geçmemektedir. Dil eğitimlerinin yanı sıra, İstanbul'daki İngiliz avukat ve yazarlardan Edwin Pears (1835-1919) ile bağlantı halinde olan öğrenciler, onun yanında konsolosluk mahkemelerine ilişkin pratik bilgilerini de zenginleştirerek, Osmanlı topraklarında karşılaşılabilecekleri sorunlara dair bilgi kazanıyorlardı. Wratislaw, sokak



dilinin basitliği ile resmi belgelerin zorluğu arasındaki farkı “Türkçe gramer yeterince basit ve toplumun en azından yüzde 90'nını oluşturan eğitimsiz kişiler tarafından konuşulan dile dair işe yarar bilgi öğrenmekte biraz zorluk vardır” cümleleriyle ifade ederek ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere Amerikalı yazarın görüşünü paylaşır. Wratislaw'ın resmi belgeleri tercüme etmek için gerektiğini söylediği yoğun çabaya dair ifade, aynı döneme ait bir başka tanık tarafından da dolaylı olarak desteklenmektedir (Wratislaw 1924: 6). Amerikan Büyükelçisi Samuel Sullivan Cox, okumanın zor oluşunu, sesli harflerin genellikle kullanılmamasına ve noktalama işaretlerinin olmamasına bağlamaktadır (Cox 2013:312). Yine, bir gramer kitabından hareketle Yavuz Kartallıoğlu da konuşma dili ve yazı dili arasındaki ayrıma şöyle değinir; “Osmanlı dönemine ait konuşma dili örnekleri incelendiğinde Türkiye Türkçesi konuşma diline çok yakın, Osmanlı yazı diline ne kadar uzak oldukları görülecektir.” (Kartallıoğlu 2015: 8). Bu yorumda bulunurken akılda tutulması gereken nokta, bürokrasinin ürettiği tüm belgelerin bu yoğunlukta olmadığı ve bir ölçüde çeşitli kurumlara ait hitaplar ve ilgili dairelerin kullandığı tamlamaların bu zorluğu oluşturduğudur. Öğrencilerin çeviriler ve eğitimin son döneminde kurgu metinler üzerine yapılan tartışmalardan başka, iki yıllık süre zarfında ne tür bir eğitim aldıkları tam olarak açık değildir. Yine bu dönemde ilişki içerisinde oldukları topluluk, Avrupalılarla sınırlı kalmış gibidir. Bir yıllık eğitimin ardından gazetelerden çeviri yapabilecek duruma geldiğini belirten Wratislaw ile beraber diğer öğrenciler, son sınavlarının ardından 1885 yılında çeşitli konsolosluklara atanmıştır.

Görüldüğü üzere, diplomatik temsilcilikler XIX. yüzyıl söz konusu olduğunda, personel ihtiyacını karşılamak üzere kurumsal bir yapıya sahip görünmektedir. Ancak bu, önceki yüzyıllar ve tüm ülkeleri kapsayacak bir genelleme olmadığı gibi bu dönem için de kusursuz işleyen bir sistem değildi. Osmanlı topraklarındaki temsilciliklerin tercüman ihtiyacının karşılanması, uzun yüzyıllar boyunca hem ilgili devletler hem de Osmanlı yönetimi için sorun teşkil etmiştir. Osmanlı açısından, gayrimüslim vatandaşlarının yabancı himayesine girerek Osmanlı hukuk sisteminin dışına çıkması ve tercüman olarak berat almanın giderek yaygınlık kazanması, devletin etki alanını zayıflatmaktadır (Boogert 2014: 68). Osmanlı için bu durumu önlemek temel mesele olurken diplomatik temsilciler için güvenilir tercümanlar gerekmektedir.

Genel olarak “dil oğlanları” adı verilen öğrencilere yönelik Türkçe eğitimi yönündeki ilk uygulamalardan biri Venedik tarafından gerçekleştirilir. 22 Şubat 1551'de senato, tercüman olarak yetiştirilmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'na öğrenci gönderir. 1640 yılına gelindiğinde eğitim gören 13 öğrenci olmasına rağmen, beklenen sonucun alınamaması nedeniyle Osmanlı gayrimüslimlerinin bu yönde kullanımı uygulamasına geri dönülür (Bağış 1998: 26).

Fransa'da ise 1669 yılında bir dil okulunun kurulmasıyla tercüman yetiştirilmesi amaçlanır. Bu amaçla, üç yılda bir yaşları 8 ila 10 arasında değişen 6 Fransız'ın, Latince, İtalyanca ve Türkçe eğitimi için İstanbul'a gönderilmeleri planlanmıştır (McCabe 2008: 127). Bu projenin finansmanı devlet tarafından Marsilya Ticaret Odası'na yüklenilse de, ticaret odası gönülsüz bir şekilde projeyi desteklemiştir (Göçek 1987: 120). Bu öğrenciler, İstanbul'daki Kapuçin misyonerleriyle birlikte kalmakta ve orada eğitimlerine devam etmektedirler. Dil eğitimi amacıyla, XIV. Louis (1638-1715), “le's Armeniens du Roi” yani “Kral'ın Ermenileri” olarak



adlandırılacak olan öğrenciler için bir okul kurarak 12 kraliyet bursu tesis etmiştir. Benzer bir kurum, Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana ziyareti sırasında yaptığı bir gezide kendisine tercümanlık yapan Joseph von Hammer-Purgstall'ın eğitim gördüğü Doğu Dilleri Akademisi'dir (Yeşil 2011: 134). Elçileri ile gönderilen gençlerden diğer ülkeler gibi beklenen sonuçları alamayan Avusturya, kendi "dil oğlanlarını" 1674 yılında akademinin kurulması ile eğitmeye başlar (Teplý 1969 : 251).

İngilizlerin ise sistemli bir şekilde doğu dilleri eğitimi amacıyla yaptıkları özel bir girişimin varlığına 1877 yılına kadar başlanılmadığı bir İngiliz tercümandan öğrenilmektedir (Ryan 1951: 17). Wratlslaw'ın anılarında görüldüğü gibi Ortaköy'de başlanılan eğitim, daha sonra yüzyıl dönümünde dilin öğrenileceği ülkeye gitmeden önce bir süre Oxford ya da Cambridge'de eğitim görülmesi uygulaması ile geliştirilir. İngilizlerin önceki deneyimleri de Osmanlı tebaası olan gayrimüslim gençlerin Levant Kumpanyası tarafından finanse edilmeleri ile Oxford'da eğitim görmeleri uygulamasına dayanmaktadır. Ancak 1704 yılına gelindiğinde şirket, beklenen sonucun alınmaması nedeniyle yeni bir grubun finansmanı teklifini reddeder. Daha sonra R. Wood isimli bir kişi, 1824 yılında aynı amaçla yetiştirilmek üzere atanır (Wood 2013: 289-291).

Osmanlı arşivinde bulunan bir belge yabancı temsilcilik mensuplarının Türkçe bilgilerini, sadece İstanbul'da değil, taşra bölgelere seyahat ederek de geliştirdiklerine dair bir örnek sunar. Belçika sefaretine mensup Mösyö Washington'ın yine Belçika sefaretine bağlı bir mühendise yazılan tavsiyename ile Konya'ya geldiği ve birkaç ay burada dil bilgisini geliştirmek için kalacağı şifreli bir telgrafla dâhiliye nezaretine bildirilir. Belge, dönemin Osmanlı belgelerinin içeriğine uygun olarak adı geçen şahıs hakkında yapılan tahkikat ile kendisine hissettirilmeden izleneceği ve uygunsuz bir davranışının görülmesi halinde harekete geçileceğini ifade etmesinin ötesinde bir ipucu sunmaktan uzaktır. Devletin gözünde asayişe dair bilgiler diğer içeriğin önüne geçer ( BOA, DH. MKT 648/14, 31 Ocak 1903).

## **B. Bilim Adamları ve Diğer Şahıslar**

Kısa turlar için Osmanlı topraklarına gelen seyyahlara yönelik rehberler ve günlük kullanım için hazırlanan konuşma kitapları, kısa süreli ihtiyaçlara cevap vermiş olsa da, uzun süreli ikamet amacı güdenlerin temel dil bilgisine ihtiyaçları vardı. Dönemin gramer kitaplarından görüldüğü kadarıyla en azından İngilizler için Türkçe öğrenmenin temel nedeni, pratik işlev sahibi olması ve tüccar ya da diplomatlara daha güvenilir bir iletişim kurmak adına rehber olmalarıdır(Tien 1879, Vaughan 1709). Buna ek olarak, özellikle XIX. yüzyılda dil bilgisi kitaplarına artan ilgilinin bir diğer nedeni, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili siyasi gelişmelerde meydana gelen dalgalanmalardır. Kitapların önsözlerinde belirtildiği gibi Türkçe öğrenme talebi özellikle Doğu Sorunu'nun gündemi meşgul ettiği dönemlerde artmakta ve eserler bu talebi karşılamak üzere basılmaktadır (Burckhardt 1854, Hopkins, 1877).Yine de Türkçenin öğrenmeye değer bir dil olarak kabul edilmemesinin yanı sıra, eğitim verecek bir okulun yokluğu Charles Wells tarafından Türkçe öğrenme talebindeki azlığın nedenleri olarak görülür (Wells 1880: 8). Bunun bir sonucu olarak Türkçe öğrenmeye imkân tanıyacak alanların, özellikle sıradan birisi için en azından İngiltere özelinde oldukça sınırlı olduğu sonucuna varabiliriz. Wells'in bu görüşleri,



İstanbul'da Mekteb-i Bahriyye-i Şahâne'de 1869-1873 arasında İngilizce hocalığı yapmış ve Osmanlı devlet adamı Sırrı Paşa'dan çalışmaları nedeniyle övgü almış bir İngiliz olduğu hatırlandığında anlam kazanır (Çelik 1996: 1-2). Ancak Wells'in daha sonra yazmış olduğu bir kitapta, İngilizlerin dil öğrenmelerini siyasi ve ekonomik argümanlar, özellikle Osmanlı topraklarındaki Almanların etkisine referansla teşvik etmesi, yüzyıl sonuna gelindiğinde hala beklenen sonuçların alınmadığını gösterir. Kurulan bir akademi ile Londra'da doğu dilleri eğitimi verilmeye başlandığında, burada Türkçenin yanı sıra diğer dillerin öğretilmesi imkânı doğar (Wells 1891: 7-9).

Osmanlı topraklarına geldikten sonra Türkçe öğrenen James W. Redhouse gibi örneklerin yanı sıra doğu dilleri eğitimi veren okul mensupları da bilgilerini geliştirmek için Osmanlı topraklarına gelmektedir. Doğru dilleri eğitimi veren okulun mezun ve görevlilerinin, Osmanlı topraklarına gelmeleri ve seyahat ederek dil bilgilerini artırmalarının, döneme dair genel bir uygulama olduğunu düşündürten bazı kanıtlar olduğu gibi amatör düzeyde Türkçe ile uğraşanlar da mevcuttu. Servet-i Fünûn'un sahibi Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) Avrupa'ya giderken vapurda karşılaştığı ve doğu dilleri ile ilgilendiğini söylediği bir İsviçreli, Türkçeye meraklı olduğunu "kağıda gayrimuntazam ve mail bir tarzda koca bir mim ile mader" yazarak gösterir (Ahmet İhsan 2007:8). Ahmet İhsan'ın notlarından anlaşıldığına göre İsviçrelinin ilgisi, amatör düzeydedir. Bunun yanında Antonie-Ignace Melling'in (1763-1831) İstanbul'da Türkçe öğrendiğine dair bilgimiz, yazılarını Arap alfabesi yerine Latin harfleriyle kaleme aldığıyla sınırlıdır (Perot, Hitzel, Anhegger 2001: 19-20). Yine İstanbul'a birçok defa gelmiş olan Francis Marion-Crawford'un (1854-1909) dil bilgisi, ziyaret ettiği binalarda gördüğü Türkçe metinleri okuyucusuna sunmasında görülebilir (Crawford 2015: 43).

Osmanlı topraklarına yolculuk öncesi dil eğitimi alanlara dair bir örnek, eski İsveç Kralı IV. Gustav Adolph'a aittir. 1809 yılında Napolyon Savaşları sırasında Fransa ve Rusya'nın saldırıları sonucu Finlandiya'nın Rusya'ya kaybedilmesi akabinde bir darbe ile tahtını kaybeden kral, ailesiyle birlikte Albay Gustavson adıyla İsviçre'ye yerleşir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na yolcuğa çıkmadan önce Leipzig'te Türkçe öğrenmeye başlar (The Standard, 25 Eylül 1827). Osmanlı Bankası'nda görev yapan Avrupalıların da Türkçe öğrenmeleri teşvik edilir, sınavlarda başarılı olanlara taltif verileceğine dair gazete haberleri çıkar (BOA, Y.PRK.TKM 26/27, 30 Ağustos 1892). Yine bir İngiliz gazetesinde, M. Burgess adlı bir kişinin İstanbul'da bir doktorun yanında çalıştığı ve Türkçe öğrendiği bilgisine rastlıyoruz. (The British Friend, 1 Kasım 1888). İstanbul'a çalışmak üzere gelmiş olması, muhtemel şahsın, gündelik hayatını kolaylaştırmak adına Türkçe öğrendiği tahmin edilebilir olsa da, başka hiçbir şey açık değildir. Yine Fransız Valyan adında bir kişinin ise, Türkçe öğrenmek için Fransızca bir zarfı Bâb-ı Âlî'ye sunduğu ve ülkesine gidecek parası olmadığı için kendisine "üç bin guruş kadar atıyye verilmesi hâriciye nâzırı tarafından önerilir." (BOA, A.AMD 4/14, 19 Mayıs 1848). Bu bilgiler, Türkçe öğrenenlerin varlığına işaret etse de, bunun nasıl olduğuna ve yaygın bir girişim olup olmadığına dair araştırmanın bulmayı hedeflediği yanıtlar büyük ölçüde cevapsız kalmaktadır. Yine bir Hintli Müslüman ise Hindistan'da açılacak Osmanlı okullarında "Lisân-ı Osmânî öğretilerek, Hind Müslümanlarıyla makâm-ı hilâfet-i kübrânın râbitasını daha ziyâde takviye" edeceğini



düşünmektedir (BOA, Y.PRK.TKM 28/56, 14 Temmuz 1893). Karadağ Prensi de Türkçe eğitim almak üzere Osmanlı okullarına kabul edilen dört Karadağlı genç için teşekkürlerini sunmuştur. (BOA, Y.PRK. EŞA 11/67). Karadağ ve Hindistan örnekleri, resmi Osmanlı okulları aracılığıyla Türkçenin öğretildiğine dair olsa da bu belgeler konumuzla alakalı doğrudan bilgi sunmamaktadır.

### C. Devlet ve Dil Öğrenenler

Farklı tarihlerde de olsa en az üç belge Türkçe öğrenme amacıyla olan kişilere ve bu kişilerle bürokrasi arasındaki teması dair bilgiler içerir. Bunlardan ilki, Moskova Doğu Dilleri Okulu mezun ve üyelerinden bir Rus'un Osmanlıca (Lisân-ı Osmâniye) yetkinliğini "tatbikatla" artırmak için Hüdavendigâr, Ankara ve Konya vilayetleri dâhilinde yapacağı seyahate ilişkin belgedir. Dönemin genel uygulaması çerçevesinde, Osmanlı topraklarında seyahat edecek bir yabancıya, sefaret tarafından Osmanlı yetkilileri nezdinde yapılan girişim sonucu mürur tezkeresi almış olan şahıs ile ilgili yerel idarecilere verilen emir; gereken kolaylığın gösterilmesi ve herhangi bir olumsuz durum karşısında gerekli mercilere şifreli telgrafla bilgi akışının sağlanmasıdır (BOA, DH. MKT 975/48, 11 Kasım 1905). Devletin bu Rus ile ilişkisi, belgelerin tonundan anlaşılacağı üzere, asayiş perspektifinden olmuş; yapılan takip, İstanbul'a dönüşüne kadar sürmüştür. Adı geçen Rus'un, izin belgesinin çıktığı tarihten İstanbul'a döndüğü üç ay boyunca kimlerle irtibat halinde olduğu ve sıradan halk ile iletişim haline geçerek konuşma becerilerini artırmayı amaçladığı tahmininden başka, nasıl bir yöntem takip ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönem belgelerinin temel özelliklerinden biri de güvenlik meselesinin ön planda oluşu, memurların, tehdit olabileceği hissedilen alanları tıkama amacıyla güvenlikçi bir bakış açısına sahip olmaları ve belgelerin bürokratik işleyiş dışında fazla bir bilgi içermemeleridir. Yine de Türkçe öğrenmek üzere gelen Rus'un bu amacının başka bir niyeti gizleyen bir perde olmadığı, "ahvâl ve hareketince mugâyir-i rızâ-yı âlf bir muâmelesi görülmediği" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Söz konusu bir başka örnek, Zaptiye Nezareti'nden bilgi istenmesi üzerine yapılan tahkikatta adı geçen George Kariton adındaki bir İngiliz'in önce Manastır'a gittiği, daha sonra ise İstanbul'dan aldığı tezkere ile yanında Samsun Reji İdaresi'nde görevli Niğdeli Hristo ile birlikte yola çıkmasına ilişkin belgedir. Yapılan tahkikat sonucu adı geçen şahsın, Güney Afrika'da Boerlere karşı verilen mücadelede görev aldığı, Transvaal Savaşı (1899-1902) sırasında uzun süre kuşatma altında kalması sonucu karşılaştığı zorluklar nedeniyle istifa eden eski bir asker olduğu ve Türkçe öğrenmek için Osmanlı topraklarında bulunduğu anlaşılmıştır (BOA, DH.TMIK 170/35, 5 Ağustos 1904). Gezinin nasıl finanse edildiğinin cevabı, kendisinden eshab-ı servet olarak bahsedilmesidir. İstanbul'dan ayrılışıyla Londra'ya dönüşü arasında geçen süre yaklaşık üç aydır. Sivas, Malatya ve Konya bölgelerinde seyahat eden İngiliz'in yanında bulunan Samsun Reji idaresi görevlilerinden Hristo'nun, Avrupalıların özellikle iç bölgelerde yaptıkları seyahatler sırasında beraberlerinde buldurmaya özen gösterdikleri rehberlerden biri olması ihtimali dikkate alındığında, hem rehber hem de bir çeşit öğretmen olarak görev yapmış olması muhtemeldir. Samsun ve Sivas üzerinden bir güzergâh tercihinin açıklaması, bölgedeki İngiliz konsoloslukları olabilir (Kocabaşoğlu 2004: 159). Samsun'dan temsilcisinin yardımıyla bir rehber edinmiş olması muhtemel olan İngiliz, iç bölgelerde koruyucu olarak kendi ülkesinin temsilcisini bulabilirdi.



Yine Maraş'taki İngiliz konsolos vekilinin, Adana valisine ziyareti sırasında yanında bulunan bir İngiliz'in, avlanmak ve Türkçe pratiğini artırmak için bir müddet Anadolu'da kalacağını valinin yazısından öğreniyoruz (BOA, DH.ŞFR 221/12, 14 Şubat 1898). Belgelerin aynı noktalarda sessiz kalışı süreçlere dair bilgimizi sınırlamaktadır. Bir önceki belgede olduğu gibi, devletin temel hedefi topraklarındaki yabancıların tam olarak saptanması ve gözden kaybolmamasıdır. Böyle bir yaklaşım, özellikle taşra bölgeleri söz konusu olduğunda, dönemin diğer belgelerinde de göze çarpan genel bir eğilimdir. Devletin temel kaygısı, bireylerin nasıl denetim altında tutulacağı ve zararsızlaştırılacağıdır. Bu tonu belgelere hâkim kılan ise son dönem Osmanlı tarihine etkisini vuran tarihsel süreçlerin yarattığı huzursuzluktur.

## 2. Mektup ve Analizi

Tarihsel bir arka plan oluşturduktan sonra, şimdi çalışmanın ana konusu olan mektup ve onun analizi tarihsel bağlam dikkate alınarak yapılacaktır. Metnin boşluklar içermesi, bu noktada dönemin genel karakterinden hareket etmeyi ve bir ölçüde yoruma dayalı bir analiz yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Osmanlı başkenti İstanbul'da bulunan Henry do .... adında bir Amerikalı, Ahmed Mithad Efendi'nin (1844-1912) de yazılarının yer aldığı Tercümân-ı Hakikât gazetesine, İstanbul'da geçirdiği süre zarfında Türkçe öğrenmek için harcadığı çabaları ve Türkçe ile ilgili görüşlerini içeren bir mektup gönderir. Mektup, gazetenin 11 Kasım 1882 tarihli sayısında herhangi bir ek ya da açıklama yapılmadan "harfiyyen aynı" notuyla yayımlanır. Birkaç yıl İstanbul'da kalmak niyetinde olduğunu belirten yazar, bu nedenle Türkçe öğrenmeye karar verdiğini ve gördüğü her nesnenin Türkçe ismini sormaya; çarşı, kahvehane ve vapurlarda az çok Türkçe konuşmaya başladığını, "alışveriş ve nezâket iktizâsına kifâyet tâbirleri söylemek derecesine vardığını" belirtir (Tercümân-ı Hakikât, 11 Kasım 1882). Bir adım ileriye geçerek okuyup yazmaya karar veren yazar, rastgele seçtiği bir kitaptaki Arapça ve Farsça ifadeler ile birkaçı hariç hiç duymadığını söylediği sözcükler karşısında "deliliğe yakın bir hâle düşer". Türkçe, Osmanlıca ve Osmanlı lisanı ifadelerini özgürce kullanan Amerikalı, Türkçe kitaplar okumak için Arapça ve Farsçanın gerekli olduğunu fark ettiğinde, sokağı ve insanları terk edip, kitap ve sözlüklerle yazılı materyaller üzerinde çalışmaya başlar. Ancak, bu çalışma da istediği sonucu vermez, çünkü bir hamalla vapurdaki konuşması sırasında deneyimlediği gibi "anladım ki ne çarşu ve umûm halk lisânı kitâbda ne odamda tahsil etdiğim lisân çarşu ve umâm halkın kulağında yer bulabiliyor".

Görüşlerini mektubunda kısaca özetleyen yazar, kitapların en çok câhil halkı eğitmek için yazıldığını; ancak halkın bu kitapları okuyabilmek için gerekli iki üç dili öğrenmeye vakti olamayacağını, ifade etmiştir. Halkı dili öğrenmekten asıl alıkoyanın yabancı sözcükler değil, bu sözcüklerin ait olduğu Arapça ve Farsçanın gramer yapısı olduğunu şu sözlerle ifade eder: "[B]ir Osmanlı, Osmanlıcada kullanılan ecnebi kelimeleri işitmekle öğrenebilir, lâkin ecnebî sarfını öğrenmek için mekteplerde ömr sarf itmeğe mecbûrdur." Halkı okumaya sevk etmek için eserlerin onlara uygun bir dille yazılması ve halkın okuyabildiği bir kitabın âlimler için yazılan yüz kitaptan faydalı olduğu dile getirilir. Ülkesindeki yazı dilinin gayet açık olduğunu belirtip, yazı dilinden bir fayda görmeyen halka acıyarak "umûmun bildiği bir lisânda kitâblar telif itmeği" salık veren yazar, bu yolla kitapların yüzlerce değil on binlerce okunmasıyla âlimlerin "milletin ednâ fakat en büyük kısmının memnûniyet ve





tahsinini kazandıktan ma'ada aziz saydıkları koca bir milleti tâlim ve terbiyeye nâil itmek şerefine sâhib olacaklarını" belirtir (Tercümân-ı Hakikât, 11 Kasım 1882).

Yazarın Türkçe dil yapısı hakkındaki bilgisizliği göz önüne alındığında, en azından İstanbul'a gelmeden önce böyle bir deneyiminin olmadığı düşünülebilir. Metnin geneline bakıldığında tamlamalardan uzak ve oldukça sade bir üslupla kaleme alınması ve bizzat yazarı tarafından kaleme alındığını işaret eden "harfiyyen aynı" notu, yazarın Türkçe okuyup anlamının ötesinde, dönemin önde gelen gazetelerinden birine mektup yazabilecek becerileri kazandığının işareti olarak değerlendirilebilir. Ne kadar süre İstanbul'da kaldığına ek olarak, özel ders alıp almadığına dair bilgimizin olmadığı yazarın gayretleri büyük ölçüde başarılı olmuştur. Her ne kadar yazarın, metni birilerinin yardımı sonucu kaleme almış olması ya da en azından bu alanda yetkin bir tanıdığına süzgecinden geçirmiş olması muhtemel olsa da, ne bu konuda ne de yazar hakkında mektup hiçbir ipucu vermez. Bu nedenle, yazarın, bir gazeteyle mektup yazabilecek düzeyde dil bilgisini nasıl kazandığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Bunlara ek olarak, yazar kimliğini gizleme gayreti içindedir. Amerikalı olduğu ve birkaç yıl kalmak için İstanbul'a geldiğini belirten yazar hakkında en doğru yorum; XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan ulaşım ağlarının bir parçası olarak İstanbul'da artan yabancı toplulukların bir üyesi olduğudur. Bunun yanı sıra, birkaç yıl İstanbul'da kalabilmesine imkân tanıyacak maddi birikimi olduğunu ve kendi ülkesinde ya da üçüncü bir ülkede, İstanbul'da geçireceği süre zarfında ikamet etmesinin gerekmediğini tahmin edebiliriz. Böyle bir servet, yazarın sosyal statüsüne dair bir vurgu olarak kabul edilebilir. Ancak, metnin sessiz oluşu tahminden öte bir yorumda bulunmayı imkânsız kılar.

XIX. yüzyıl İstanbul pratikleri göz önüne alındığında, yazarla ilgili şu tahminlere devam edilebilir: yazar, ulaşım ağlarının yaygınlaştığı, Doğu'ya dair ilginin/bilginin ve Osmanlı topraklarına gelenlerin arttığı bir dönemde, İstanbul'a ayak basar, benzer değerleri paylaştığı bir çevreye dâhil olur ve ilişki ağını bağlantıları aracılığıyla genişletir. İstanbul'daki hayatı ve bağlantı halinde olduğu çevreye dair doğrudan bir bilgi bulunmamasına karşın, bir hamalla yaptığı konuşmada adı geçen Möşyo Bilak'dan dostu olarak bahsetmesi ve Tarabya'ya gideceğini belirtmesi, günlük yaşamının büyük bir bölümünü Galata ve Tarabya'da geçiren Batılı benzerlerinden birisi ve en azından İstanbul'da dost olarak tanımlayabileceği bir kişinin varlığına, dolayısıyla, bir topluluğun parçası olduğuna işaret eder. İletişim halinde olduğu çevre, her ne kadar Türkçe öğrenmek için dâhil olmayı seçtiği çarşı ve kahvehaneler gibi yüzeysel ilişkilere imkân tanıyan alanları içerse de, gündelik yaşamının özellikle Amerikan elçiliği başta olmak üzere diplomatik çevreler, bankacılar, gazeteciler ve ticaretle uğraşan Avrupalılarla sınırlı olması muhtemeldir (Çelik 2015: 47). Ancak, bu tür yorumlarda bulunurken her zaman temkinli olmak gerekmektedir. Çünkü Umberto Eco'nun dile getirdiği gibi yorumu sınırlayan ölçütler aşırı yorum tehlikesine düşmemek adına dikkate alınmalıdır (Eco 2016: 33,48).

Yazarın da işaret ettiği gibi mektubu göndermek için seçtiği gazetenin Tercümân-ı Hakikât olması tesadüf değil, bilinçli bir tercihin sonucudur. Önceki sayılarında benzer yazılara sütunlarında yer veren gazetenin başyazarları arasındaki Ahmed Mithad Efendi, dilde sâdeleşme fikrinin savunucularındandır. Ahmed Mithad Efendi'nin sıklıkla dile getirdiği fikirlerle mektup birebir örtüşür. Arapça ve Farsça ifadeler yerine, yazarların dikkate alması



gerekenin “herkesin anlayabileceği gibi şöyle kabaca bir Osmanlıca” olduğunu Ahmed Mithad Efendi daha 1872 yılında belirtmektedir (Argunşah 2012: 5). Bu bilgilerden hareketle, Amerikalı yazarın konuşma ve yazı diline dair farklılığı tam olarak yakaladığı rahatlıkla söylenebilir. Yine aynı şekilde ancak Arapça ve Farsça'nın öğrenilmesi ile dilde yetkinliğin kazanılabileceğine dair benzer fikirlere sahiptir:

Osmanlıca bu dillerden yalnız kelime almakla kalmamış, gramer birlikleri de almıştır. İşte bu yüzden Türkçe içindeki Arapça unsurların doğru kullanabilmesi için Arapçanın, Farsça unsurlar için de Farsçanın öğrenilmesi gerektiğinden insanlar ömürlerini yalnız dil öğrenmeye adanabilirler bile bunda başarılı olamayacaklardır ( Ahmed Mithad Efendi 1872'den akt.Argunşah 2012: 5).

Ahmed Mithad Efendi'nin, söz konusu metni yayımlaması, benzer yazıların gazete sütunlarında yer aldığı bir dönemde kendi fikirlerini bir Amerikalı aracılığıyla pekiştirme çabası olarak değerlendirilebilir.

Ahmed Mithad Efendi ve yazar tarafından talep edilen dilde sadeleşme arayışları, gazete sütunlarında okuyucuyla buluşmadan önce de Tanzimât kadrolarının üzerine eğildiği bir konudur. Dönemin önde gelen figürlerinden Mustafa Reşit Paşa (1800-1858), bilim ve sanat eserlerinin toplumun geneli tarafından ulaşılabilir olması için yazı dilinin bu yönde sadeleşmesine işaret eder (Sağol 1999: 507). Resmi belgelerin dili de bu arayıştan doğrudan etkilenmiştir. Tanzimât döneminde merkez iktidarının imparatorluk geneline yayılmasına çalışılması ve bürokraside yeni yapılanmalar nedeniyle artan iş yükü, resmi yazışmaları, öncesine göre artan açıklık ve sâdelikle kaleme alma ve bunun özellikle teşvik edilmesi sonucunu doğurmuştur (Akyıldız 2012: 109). Bu döneme dair yazılarında Ahmet Hamdi Tanpınar, memuriyette yükselmede “sâde, etraflı ve açık bir ifade tarzının” aranan temel özellikler olduğunu belirtmektedir (Tanpınar 2012: 120). Takip eden süreçte ise Encümen-i Dâniş tarafından çıkarılacak olan eserlerin özellikle tarih yazımı ile görevlendirilen Ahmed Cevdet Paşa'dan (1822-1895) eserini sâde bir dille yazması gerektiğinin istenmiş olması, döneme ait eğilimin devamlılığını vurgulamaktadır (Neumann 2000: 21). Daha sonra Şinâsî (1826-1871) başta olmak üzere Ali Suavi (1838-1878) ve Ahmed Mithad Efendi gibi dönem gazetecileri tarafından bu arayış takip edilir. Sâde dilin basım hayatına egemen olması talebini, kültürel alandaki etkisi yanı sıra halkın “kaba Osmanlıca” etrafında aynı bütünün parçaları olmalarını sağlamayan bir araç olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim, Benedict Anderson matbaanın ticaret merkezli kullanımı sonucu, halk dillerinin sâdeliğinin yayıncılığa aktarılmasını, cemaatlerin hayal edilmiş bir unsur olarak ortak anlayışa sahip olmalarında önemli görür (Anderson 2011: 52-62).

Amerikalı yazar, sokaklar ve kitaplara başvurarak Türkçe bilgisini geliştirdiğini söylemesine rağmen büyük ihtimalle birilerinden ders almış ya da almaktaydı. Bu durumda sorulması gereken, İstanbul'a gelen bir yabancı dil eğitimini kimlerden alabileceğidir. Bu soruya verilebilecek cevaplardan bir tanesini yine Ahmed Mithad Efendi'nin 1875 tarihli eseri Felatun Bey ile Rakım Efendi'de İngiliz Ziklas ailesi ve Rakım Efendi arasındaki hikâyede buluruz. Rakım Efendi, dönemin bürokratik işleyişine uygun olarak Hâriciye Kalemî'nde aylık almadan çalışması nedeniyle çeşitli ek işler yapmaktadır. Dönemin bir gerçeği olarak kimi kâtipler, Rakım Efendi'nin de yaptığı gibi özel şahıslar için dilekçe ve yazılar kaleme alarak “kâğıd haffaflığı” olarak adlandırılan



ek işten gelir sağlamaktadır (Findley 2011: 229). Bir arkadaşının teklifi üzerine İngiliz çiftin kızlarına Türkçe dersi veren Rakım Efendi, ilk başta haftada bir gün olan programını daha sonra iki güne çıkarmıştır. Altı aylık bir zaman zarfında “kızlar okuyup yazmayı öğrendikleri gibi ufak kelimeleri cümleleri yanlışsız okuyor hatta kurulan cümlelerin anlamlarını çıkartıyordu.”(Ahmed Mithad Efendi 2005: 45). Dönemin bir başka eseri Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'inde (1888) Çerkez köle Dilber gibi Türkçe bilmeyen kölelerin okula giderek Türkçe öğrenmeleri mümkündür (Samipaşazade Sezai 2003: 18).

Bir edebi eserden hareketle kesin yorumda bulunmak mümkün değilse de, kâtiplerin pratikte böyle amaçlarla eğitimlik yapmaları muhtemeldir. Türkçe bilen Ermeniler ya da daha önce Osmanlı bürokrasisinde tercümanlık yapan Rumların yanı sıra Yahudiler de bu amaçlarla Avrupalılara hizmet etmiş olabilirler. Zaten İstanbul'da seyyahların yanında tercüman/rehber olarak gördüğümüz bu grupların Türkçe öğrenimi konusunda yabancılar ders vermiş olmaları daima akılda tutulması gereken bir husustur (BOA, İ. HUS 12/56, 29 Mayıs 1890). Bunun bir örneği, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Mormon Misyonerlerin ilk temsilcilerinin hayat hikâyelerinde karşımıza çıkmaktadır. Karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri olan Türkçe eksikliğini 1887 yılında İstanbul'a gelen Ferdinand F. Hintze, Türkçe konuşan bir Ermeni ailenin evinde oda kirilayarak çözmüştür. Ancak ilerleyen dönemde de birçok misyonerin Türkçe bilgisi eksikliğini devam etmesi, çalışmalarını ve etki alanlarını sınırlamıştır (Akgün 2014: 132,277). Misyonerlerin anılarında Türkçe öğreniminin önemi ilk başta dikkati çeken olgulardan biridir (Hawes 1847: 315). Osmanlı topraklarındaki Amerikalı misyonerlerinden Eli Smith, yaptığı inceleme gezisi sırasında, Suriye'de Arapça ve Türkçe öğrenmiş ve bu dil bilgisi yerel halkla iletişim kurmasını mümkün kılmıştır. Yine 1850 yılında bir grup Amerikalı misyoner, Urfa ve Antep'te Türkçe öğrenmek üzere bir süre kalmış olmalarına rağmen, bunun nasıl olduğu sorusunu cevaplayacak herhangi bir bilgi yoktur (Barton 1908: 123,130). Misyonerlerin dil öğrenme çabalarının arkasındaki temel dürtü, Osmanlı topraklarında oluşturmaya çalıştıkları kalıcı varlıklarıdır.

Başta Robert Koleji olmak üzere çeşitli eğitim kurumları, yabancılar tarafından yönetiliyor olsa da, sıradan bir Batılı için Türkçe dil eğitimi verebilecek bir kuruluşun varlığına dair bir işaret yok gibidir. Böyle bir kurumun yokluğu, dil öğrenimdeki bireysel girişimlerin çeşitliliğine ve tesadüflerin oynadığı role işaret etmesi açısından dikkate değer. Bir başka olası eğitimci grubu, Levantenler olarak bilinen topluluğun üyeleri ya da Avrupalılar tarafından yönetilen okullardaki görevliler olabilir. Ünlü sözlük yazarı James W. Redhouse'a dair araştırmasında Carter Findley, Redhouse'un XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde geldiği İstanbul'da edindiği Türkçe bilgisinin askeri okullardaki görevi yanı sıra Levantenlerin oluşturduğu “engin ve amorf okulun” bir sonucu olduğuna işaret eder (Findley 1998: 218). Bir başka yazar Charles Boyd, 1820 yılında Viyana'da aldığı Türkçe dersleri sonrası geldiği İstanbul'da hazırladığı bir dil bilgisi kitabı için bir “efendi”ye başvurmuştur (Boyd 1842: 2). Bu kişinin Osmanlı bürokrasisinde dil bilen bir kâtip olduğu, dönemin şartları göz önüne alındığında kesindir. Rakım Efendi ve Redhouse örneği ile birlikte değerlendirildiğinde kâtiplerin, Avrupalılara Türkçe konusunda bir nevi öğretmenlik yapma ihtimali yüksek gözükmektedir. Özellikle dil bilgisine sahip kalem memurlarına artan ihtiyaç ve yabancı dil bilgisinin bürokraside yükselme için taşıdığı önem dikkate alındığında, kâtiplerin, İstanbul'daki yabancılarla



hem Batı'yı yakından tanıma ve yabancı dil bilgilerini artırma, hem de Avrupalılara hocalık gibi iki yönlü bir ilişki içerisinde oldukları sonucu çıkarılabilir.

## SONUÇ

Osmanlı topraklarına yönelik ilgi, bir yandan Avrupa'da uzun süreli bir geçmişe sahip olan Doğu merakı, diğer bir yandan ise devletlerin ticari ve siyasi çıkarları nedeniyle yüzyıllar boyunca canlı kalmış ve XIX. yüzyılda doruğa ulaşmıştır. Aracılar, özellikle yerli gayrimüslim unsurların kullanımı yoluyla gerçekleştirilen temas, dil bilgisine gerekliliği azaltmış olsa da, sorunlar bu dönemde de devam etmiştir. Yukarıdaki sayfalarda sorulan soruların cevapları, kaynakların bu konuda detaylı bir aktarımda bulunmaması nedeniyle birçok noktada eksik kalmaktadır. Dil öğrenimin genel bir eğilim olup olmadığı ya da bu amaca yönelik kimlerin eğitim aldığı soruları birkaç örnek üzerinden sınırlı ölçüde cevaplanabilmiştir. Yine aynı şekilde dil öğretiminde rol oynayan unsurların, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen değişimlerden etkilenip etkilenmediği, bir başka ifade ile öğretmen görevini üstlenenlerin ve buna ek olarak dil öğrenme amacıyla olanların profillerinin değişip değişmediği karanlıkta kalmaktadır. Buna neden olan ise, incelediğimiz kaynaklardan görebildiğimiz kadarıyla, dil öğretimi amacıyla bugünkü anlamda bir okulunun olmamasıdır.

Giriş bölümündeki sorular düşünüldüğünde, dil öğreniminin ikamet süreleri uzun olan ve bu nedenle de yerel halkla temasa ihtiyaç duyan kişiler için genel bir durum olduğu ve bu kişilerin dil öğrenme biçimlerinin birçok noktada farklılaştığını söyleyebilecek veriler mevcuttur. Bu farklılığın temel nedenlerinden biri değinildiği üzere bugünkü anlamda bir dil kursunun var olmamasıdır. Diplomatik ve ticari meselelerin ağırlığı dil öğreniminde bu alanlarda neler olup bittiğine dair merakı bir ölçüde tatmin etse de, sıradan bir yabancıya Osmanlı topraklarında nasıl ve kimlerle iletişim hâlinde Türkçe öğrenebildiği ve bunun yaygın bir girişim olup olmadığına dair nicel bir çizgi çizilmesi, elimizdeki verilerle pek mümkün gözükmemektedir. Yine, eldeki verilerden hareketle, Türkçe öğrenme amacıyla olan yabancıların bu çabalarında başarılı olup olmadıkları sorusu da kısmen cevaplanabilmektedir. Önceki sayfalarda değinilen misyonerler örneğinde, bu çaba başarılı olmuş izlenimi verirken diğer kaynakların bu konuda sessiz oluşu genel bir çıkarıma izin vermez. Dil öğrenme amacıyla Osmanlı topraklarında olan kişilerin ise devlet ve toplumdaki izole olmadığı bu belgelerde karşımıza çıkar. Bu kişilerin dil öğrenme amacıyla gerçekleştirdiği seyahatler devletin gözünde içerik öneminden ziyade güvenliğe dair sorulara ve sorunlara neden olmuştur.

Kurumsal yapıları nedeniyle diplomatik temsilcilikler, ticaret odaları ve yabancı okullarla bağlantılı olanların da dil öğrenimi konusunda bir yabancıya yardım eden alanları oluşturduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak Avrupalılarla iletişim halinde olan yerel unsurların aracı rolleri yanı sıra eğitmen olarak da bu yönde Batılılara öğretmenlik yaptıkları sonucuna varabiliriz. Bir yabancıya, başka kimlerden Türkçe öğrenebildiği sorusunun cevabı ise kişilerin hayat dinamiklerinin yarattığı fırsatlardır.



## KAYNAKÇA

### Başbakanlık Osmanlı Arşivi

AMD 4/14, 19 Mayıs 1848.

DH. MKT 648/14, 31 Ocak 1903.

DH. MKT 975/48, 11 Kasım 1905.

DH.ŞFR 221/12, 14 Şubat 1898.

DH.TMIK 170/35, 5 Ağustos 1904.

İ. HUS 12/56, 29 Mayıs 1890.

Y.PRK. EŞA 11/67.

Y.PRK.TKM 26/27, 30 Ağustos 1892.

Y.PRK.TKM 26/27, 30 Ağustos 1892.

Y.PRK.TKM 28/56, 14 Temmuz 1893.

### Gazeteler

Tercümân-ı Hakikât, 11 Kasım 1882.

The British Friend, 1 Kasım 1888.

The Standard ,25 Eylül 1827.

### Araştırmalar ve Diğer Eserler

Ahmed İhsan ( 2007). Avrupa'da Ne Gördüm, Tuna'da Bir Hafta, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Ahmed Mithad Efendi (2005). Felatun Bey ile Rakım Efendi, İstanbul: Timaş Yay.

Akyıldız, Ali (2012), "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)", Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul: İletişim Yayın., 103-117.

Anderson, Benedict (2011). Hayali Cemaatler, İstanbul: Metis Yay.

Argunşah, Mustafa (2012). "Ahmet Mithat Efendi'nin Türkçenin Sadeleşmesiyle İlgili Görüşleri", Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, Ankara, 1-12.

Bağış, Ali İhsan (1998).Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarlar 1750-1839, Ankara: Turhan Kitabevi.



- Barton, James L (1908). Daybreak in Turkey, Boston: The Pilgrim Press.
- Boogert, Maurits H. Van den (2014).Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratılar, İstanbul: İş Bankası Yay.
- Boyd, Charles (1842).The Turkish Interpreter or A New Grammar of the Turkish Language, Londra.
- Burckhardt, W.(1854).A Practical Grammar of the Turkish Language with Dialogues and Vocabulary, Londra, B. Quaritch.
- Cox, Samuel Sullivan (2013). Bir Amerikalı Diplomatın İstanbul Anıları 1885-1887, İstanbul: İş Bankası Yay.
- Crawford, Francis Marion (2015).1890'larda İstanbul, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Çelik, Hüseyin (1996). Türk Dostu, İngiliz Türkolog Charles Wells Hayatı-Eserleri ve Osmanlı Türkleri ile İlgili Düşünceleri, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Çelik, Zeynep (2015). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Eco, Umberto( 2016). Yorum ve Aşırı Yorum, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Findley, Carter (1998).“Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğu Bilimcinin Öyküsü”, Kebikeç, 211-245.
- \_\_\_\_\_ (2011). Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Göçek, Fatma Müge (1987).East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oxford: Oxford University Press.
- Hawes, Louisa Fisher (1847), Memoir of Mrs. Mary E. Van Lennep, Hartford: Belknap & Hamersley.
- Hopkins, F.L. (1877).Elementary Grammar of the Turkish Language, Londra.
- Karay, Refik Halit (2016).Üç Nesil Üç Hayat, İstanbul: İnkılap Yay.
- Karpat, Kemal (2010). Osmanlı Nüfusu1830-1914, İstanbul: Timaş Yay.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2015). “ Carbognano'ya Göre Osmanlı Türkçesi Yazı ve Konuşma Dili İlkeleri”, Dil Araştırmaları, Sayı: 16 Bahar, 7.27.
- Kocabaşoğlu, Uygur ( 2004). Majestelerinin Konsolosları, İstanbul: İletişim Yay.
- McCabe, Ina Baghdiantz, (2008).Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism, and the Ancien Regime, New York: Bloomsbury Academic.
- Neumann, Christoph K. (2000).Araç Tarih Amaç Tanzimat, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Olivier, Antonie(2016). 18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul, İstanbul: Köprü Kitapları.



Perot, Jacques, Hitzel, Frederic, Anhegger, Robert (2001). Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Ryan, Sir Andrew (1951). The Last of the Dragomans, Londra: Geoffrey Bles.

Sağol, Gülden (1999). "Osmanlı Döneminde Dilde Sadeleşme", Osmanlı 9 Kültür ve Sanat (Editör: Güler Eren), İstanbul: Yeni Türkiye Yay., 504.517.

Samipaşazade Sezai (2003). Sergüzeşt, İstanbul: Timaş Yay.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2012). On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergah Yay.

Teply, Karl (1969). "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, No.12-13, 247-263.

Thornton, Thomas (2015). Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlı'da Siyaset, Toplum Din, Yönetim 1793-1807, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tien Anton (1879). Levant Interpreter; A Polyglot Dialogue Book for English Travellers in the Levant, Londra: Williams and Norgate.

Vaughan, Thomas (17009). A Grammar of the Turkish Language, Londra.

Yeşil, Fatih (2011). Ebubekir Ratip Efendi Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Wells, Charles, (1880). A Practical Grammar of the Turkish Language, Londra: B. Quaritch.

\_\_\_\_\_ (1891). The Literature of the Turks: A Turkish Chrestomathy with Translation in English, Londra: B. Quaritch.

Wood, Alfred C. (2013). Levant Kumpanyası Tarihi, İstanbul: Doğu Batı Yay..

Wratislaw, A.C., (1924). A Consul in the East, Londra: William Blackwood and Sons.

